

ATATÜRK VE SOSYAL BİLİMLER

ERGUN ÖZBUDUN*

Atatürkçü düşünce sisteminin temelinde yatan ilkenin, pozitivist, akılcı ve bilimci yaklaşım olduğunda kuşku yoktur. Bu yaklaşım, elbette hem tabii bilimleri hem sosyal bilimleri kapsar. Zaten bilimsel zihniyet, bilim dalının konusu ister tabiat olayları, ister toplum olayları olsun, tektir. O da, gerçeği bilimsel yöntemlerle araştırmaktır.

Bununla birlikte, sosyal bilimlerin diğer bilim dalları arasında özel bir konumunun olduğu söylenebilir. Deyim yerindeyse sosyal bilimler, diğer bilim dallarına oranla daha nazik bir bitkidir. Gelişmeleri, daha büyük bir hürriyet ve hoşgörü ortamına bağlıdır. Çünkü sosyal bilimler, toplum kurumlarının nasıl işlediği, toplumun nasıl yönetildiği gibi sorunları açıklamaya çalışan, kısacası siyaset olgusuyla daha yakın ilişki gösteren bilimlerdir. Gene sosyal bilimlerin, tabii bilimlerin aksine değer yargılarından tümüyle arındırılması mümkün değildir.

Bu açıdan bakılınca, bir ülkede sosyal bilimlerin gelişme düzeyi, o ülkede hürriyetin tanınması ve gerçekleşmesi düzeyinin de iyi bir göstergesidir. Totaliter ve otoriter rejimlerde tabiat bilimlerinin çok ileri gidebildiğinin, en ileri düzeyde teknolojik buluşların gerçekleştirildiğinin birçok örnekleri vardır. Fakat hiçbir totaliter veya otoriter rejim, dünya çapında bilimsel saygınlığa sahip bir sosyal bilimci yetiştirebilmiş değildir. Sosyal bilimler, rejimin resmi ideolojisince benimsenen bir “tek gerçek”, “tek doğru” anlayışıyla bağdaşmazlar. Böyle bir ortam içinde de gelişip yerleşmezler.

Atatürkçü düşünce sisteminin, çeşitli vesilelerle ifade edilmiş bulunan, demokrasiye yönelik niteliği, Atatürk döneminde sosyal bilimlere verilen önem ve bu bilimlerin gösterdiği gelişme ile de kanıtlanmaktadır. Bu dönemin sosyal bilim, özellikle hukuk ve siyaset bilimi eserlerinde hiçbir zaman, totaliter ve otoriter rejimlerde olduğu gibi, otorite övgüsünde bulunulmamış, hürriyet ve demokrasi fikirleri verilmemiştir. Aşağıda dönemin eserlerinden, bu iddiayı kanıtlayıcı örnekler verilecektir. Ancak daha önce, Atatürk döneminde orta dereceli okullarda yurttaşlık bilgisi eğiti-

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi.

minde kullanılan ve Atatürk'ün kendi el yazısı notlarının Prof. Afet İnan tarafından yayınlanmasıyla oluşan *Medenî Bilgiler* kitabında vereceğimiz bazı alıntılar, Atatürkçü düşünce sisteminin demokrasi ve hürriyet kavramlarına yaklaşımını ortaya çıkarmak açısından yararlı olacaktır.

Atatürk, *Medenî Bilgiler* kitabına esas olan notlarında halkçılıkla “demokrasi prensibi”ni aynı anlamda kullanmıştır. “Bu prensibe göre, irade ve hakimiyet, milletin tümüne aittir ve ait olmalıdır. Demokrasi prensibi, milli hakimiyet şekline dönüşmüştür. ... Demokrasi esasına müstenit hükümetlerde hakimiyet, halka, halkın çoğunluğuna aittir. Demokrasi prensibi, hakimiyetin millette olduğunu, başka yerde olmayacağını gerektirir. Bu suretle demokrasi prensibi, siyasi kuvvetin, hakimiyetin kaynağına ve meşrutiyetine temas etmektedir.” Atatürk'e göre “bugün, demokrasi fikri daima yükselen bir denizi andırmaktadır. Ondokuzuncu yüzyıldan itibaren demokrasi fikri, mukavemet edilmez bir kuvvet ve cereyan” halini almıştır.¹

Atatürk, “demokrasi” deyimini, bugün bazı ülkelerde görüldüğü gibi asıl anlamından saptırarak veya ona değişik içerikler yükleyerek değil, tam tersine, gerçek ve alışılmış anlamında, yani hürriyetçi siyasal demokrasiyi ifade etmek üzere kullanmıştır. Atatürk, bu konuda şöyle demektedir: “Demokrasi esas itibarıyla siyasî mahiyettedir. Demokrasi, bir sosyal yardım veya bir iktisadî teşkilat sistemi değildir. Demokrasi maddî refah meselesi de değildir. Böyle bir nazariye, vatandaşların siyasî hürriyet ihtiyacını uyutmaya amaçlar. Bizim bildiğimiz demokrasi, bilhassa *siyasîdir*; onun hedefi, milletin idare edenler üzerindeki murakabesi sayesinde, siyasî hürriyeti temin etmektir.”²

Atatürk'ün halkçılık veya demokrasi ilkesinden kasdettiği şeyin, geleneksel anlamda “hürriyetçi siyasal demokrasi” olduğu, kendisinin hürriyetin önemine ilişkin şu görüşlerinden de açıkça anlaşılmaktadır. Atatürk'e göre “ferdin birinci hakkı, tabii yeteneklerini serbestçe geliştirebilmesidir. Bu gelişmeyi temin için ise, en iyi vasıta, ferde, başkalarının benzer haklarına zarar vermeksizin, tehlike ve zarar kendine ait olmak üzere, ona kendi kendini istediği gibi sevk ve idare etmeye müsaade etmektir. İşte bu serbest gelişmeyi sağlamak, ferdi haklarını oluşturduğu çeşitli hürriyetlerin

¹ A. Afet İnan, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları* Ankara 1969, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 27, 29-30, 390-91, 397-99, 404.

² Aynı eser, s. 31, 406-407.

tüm amacıdır. Bu haklara hürmet etmeyen siyasî cemiyet esas vazifesinde kusur etmiş olur ve devlet varlığının sebebini ve manâsını kaybeder. Çağdaş demokraside ferdî hürriyetler, özel bir değer ve önem almıştır; artık ferdî hürriyetlere devletin ve kimsenin müdahalesi söz konusu değildir... Türk, istibdat ve esaret zincirlerini parçalayabilmek için iç ve dış düşmanlar karşısında hayatını ortaya attı; çok kanlı ve tehlikeli mücadelelere girdi; sayısız fedakârlıklara katlandı; muvaffak oldu, ancak ondan sonra hürriyetine sahip oldu. Bu sebeple hürriyet Türk'ün hayatıdır.”³

İşte Atatürk'ün ve onun kurduğu rejimin demokrasi ve hürriyet ideallerine verdiği büyük değerın sonucu olarak, dönemin sosyal bilimler literatürü, otoriteyi kayıtsız şartsız yüceltmemiş; aksine, hukuk devleti, yargı bağımsızlığı, yargısal denetim, ferdî hak ve hürriyetler gibi, demokratik rejimin bütün uygar toplumlarca benimsenmiş temel ilkelerini incelemiş ve savunmuş, totaliter ve otoriter devlet idealini reddetmiştir. Mesela Prof. Yusuf Ziya Özer, çok büyük bölümünde demokratik rejimlerin anayasa kurumlarını incelediği, *Mukayeseli Hukuk Esasiye Dersleri* adlı değerli eserinde totaliter rejimler hakkında şunları söylemektedir: “Totaliter... devletler demokrasiye, liberalizme, parlömentarizme muhalif olan ve bütün kudretleri şefte yani hükümet reisinde toplamayı iltizam eden devletlerdir. Bu siyasî akîdeye göre demokrasi bir hayal, liberalizm bir yalancılık, parlömentarizm bir acz ve zaafıtan ibarettir.”⁴ Keza Prof. Özer, 1924 T.C. Anayasasının, mahkemelere, kanunların anayasaya uygunluğunu denetleme yetkisini tanımamış olmasını eleştirerek şöyle demektedir: “Bir kanun hükmünün Teşkilatı Esasiye'ye münafi olup olmadığını tetkik edecek hiçbir makam ve merci gösterilmemiştir. Demek oluyor ki bu prensibin tatbikini münhasıran mebusların vicdanına ve liyakatı ilmiyelerine bırakmıştır. Bu hal zamanımız tekâkkiyatı ilmiyesine nazaran Teşkilâtı Esasiye Kanunu'muz için bir noksan telâkki edilebilir.”⁵

Aynı yıl (1939) basılan *Esasiye Hukuku* adlı eserinde Jandarma Subay Okulu Esasiye (Anayasa) Hukuku Öğretmeni Osman Nuri Uman, demokrasinin faziletleri ile demokrasi karşıtı rejimlerin kusurları hakkında şunları söylemektedir: “Demokrasi, en adilane olan prensiptir. Çünkü bu sistemde kanunlar bütün halk için yapılır. Demokrasi, en âkilâne olan bir

³ Aynı eser, s. 52-54, 458-464.

⁴ Yusuf Ziya Özer, *Mukayeseli Hukuk Esasiye Dersleri*, Ankara 1939, Ankara Hukuk Fakültesi Neşriyatı, s. 309.

⁵ Aynı eser, s. 622.

sistemdir. Zira siyasi terbiyenin yüksek tabakasına çıkan halk üzerinde bir heyetin uzun müddet hakimiyet sürmesi ancak o halkın rızasıyla kabildir. Kuvvete dayanan bir idare usulü cebren bir zaman için kabul ettirilir, fakat bu cebir sisteminin idareye kifayet etmediği zaman pek çabuk gelir ve bütün müesseseler demokratik rejimin tesiri sayesinde normal bir hal alırlar. Madem ki bir rejimin muhafazası halkın rızasına bağlıdır, iyisi hükümeti halkın arzu ve rızasıyla kurmaktır. Bu halde siyasi terbiyesi kemal devresinde bulunan bir halk için mümkün olan yegâne hükümet demokrasiidir... Gerek faşizm, gerek komünizm tatbikatta demokrasiye dayanan hükümet sistemine ve fertlerin hürriyetlerine riayet prensibine hasımdırlar. Her iki mesleğin şefleri, liberalizmin, milli hakimiyetin, ferdiyetçiliğin yıpranmış, hatta tefessüh etmiş olduğunu her vesile ile ilâm edip duruyorlar. Kemalizm, diktatörlükten nefret eder. ...Komünistlik yalnız işçilerin diktatörlüğü üzerine kurulmuştur. Faşizmde yalnız bir adam hakimiyeti eline almıştır. Kemalizmin şiarı bunların tam zıddına olarak milletin hakimiyetidir.”⁶

Aynı yönde olarak Ord. Prof. Ali Fuad Başgil, 1942 yılında yayınlanan *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri* adlı eserinde faşizmin devlet anlayışını şu sözlerle eleştirmektedir: Faşizmde “devlet fikri, devlete bağlılık ve itaat terbiyesi yaratmaya özenmiş ve bu yolda bizce kabul olunmayacak ifratlara düşmüştür. O suretle ki faşist doktrinde fert, mabutlaştırılan bir devlet fikrine feda edilmeye kadar gidilmiştir. Devlet nihayet şahıslar ile temsil olunmaktadır. Devleti mabutlaştırmak fiili bir diktatörlüğü meşrulaştırmak demek olur. ... Faşizmin millet telâkkisi metafizik bir telâkkidir. Bu telâkki ifrata götürülen bir devlet fikrine yalnız ferdi feda etmekle kalmıyor, bütün bir nesli de fedaya gidiyor. Faşizm devlet ile milleti birbirinden ayrı almakta ve devleti millet için bir gaye görmektedir. Bizce devletle millet birbirinden ayrı şeyler değildir. Devlet, millet cemiyeti üstünde bir heyulâ değildir; millet cemiyetindeki birliğin ve teşkilatın sadece hukukî bir ifadesidir.”⁷

Prof. Başgil, demokrasinin faziletlerini de şöyle ifade etmektedir: “Hükümet edenlerin Devlet postunu malikâneleri gibi almayıp ta millet malı telâkki etmeleri ve Devlet kuvvetini yalnız memleket nam ve menfaa-

⁶ Osman Nuri Uman, *Esasiye Hukuku (Ana Yasa Hukuku)*, Ankara 1939, Ankara Basım ve Ciltevi, s. 43, 67-68.

⁷ Ali Fuad Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, cilt 2, *Demokrasi*, İstanbul 1942, İ.Ü.H.F. Talebe Cemiyeti Yayınları, s. 170.

tine kullananları için yegâne yol, bu posta oturacakları halkın bizzat tayin ve intihap etmesidir. Hükümdarlıklarda devlet kuşu babadan evlâda konar ve hükümdar hükümetine bir aile patrimuanı gözüyle bakar. Diktatörlüklerde ise, Devlet başındakiler bu makamı kuvvetleriyle, iktidar ve liyakatleriyle zaptettiklerine inanır ve inandırmaya çalışır ve onu elden çıkarmamak için en zalimane vasıtalara mürazaattan çekinmez. Bu türlü Devletlerde şahıs, aile, dost ve ahbap kaygusu millet menfaatleri ve memleket ihtiyaçlarının üstüne çıkar. İşte demokratik fikir, ruh, sistem bu türlü Devlet telâkkilerine, âmme kudretinin bu türlü suistimaline karşı durur.”⁸

Belirtmek gerekir ki, Türkiye’de tek-parti döneminde demokrasi ideal hükümet şekli olarak övülür ve demokrasi-dışı akımlar reddedilirken, demokrasi fikri, anavatanı olan Avrupa’da gerileme geçiriyordu. Sovyetler Birliği’nde kurulan komünist diktatörlüğün ardından, İtalya ve Almanya gibi Avrupa’nın iki büyük ve ileri ülkesinde Faşist ve Nasyonal Sosyalist totaliter rejimler kurulmuş, doğu ve orta Avrupa ülkelerinin hemen hepsinde de kısa süreli demokratik deneylere son verilerek sağ eğilimli diktatörlükler vücuda getirilmiştir. Bunlara İberya yarımadasının iki ülkesinde kurulmuş olan Salazar ve Franco diktatörlüklerini de eklemek gerekir. Demokrasinin korunabildiği Avrupa ülkelerinde bile, demokrasi düşmanı sağ ve sol akımlar güç kazanmakta, bireyci liberal demokrasinin modasının geçtiği düşüncesi gitgide taraftar toplamaktadır. İşte bu dönemde bile Türkiye’de gerek rejimin temel yöneliminin, gerek onu yansıtan sosyal bilimler literatürünün, otoriteye değil, hürriyet ve demokrasi fikirlerine övgüyle yaklaşması, totaliter rejimleri insan haysiyetine aykırı bularak reddetmesi son derece ilginçtir. Ünlü Fransız anayasa hukukçusu ve siyaset bilimcisi Maurice Duverger, bu gerçeği şöyle teslim etmektedir: Türk tek-partisinin “başta gelen özelliği, onun demokratik ideolojisindedir. Bu ideoloji, hiçbir zaman, Faşist veya Komünist ideolojiler gibi, bir Tarikat veya Kilise niteliği taşımamış; üyelerine bir imam veya bir mistik empoze etmemiştir. ... Partinin yönetici kadrolarının anti-klerikal ve akılcı tutumu, onları açıkça ondokuzuncu yüzyıl liberalizmine yaklaştırmıştır. ... Adının ‘Cumhuriyetçi’ oluşu bile, bu partiyi, yirminci yüzyılın otoriter rejimlerinden çok, Fransız İhtilali’ne ve ondokuzuncu yüzyılın terminolojisine yaklaştırmaktadır. ... Faşist rejimlerde hergün rastlanan otorite savunusunun yerini, Kemalist Türkiye’de demokrasi savunusu almıştır.”⁹

⁸ Aynı eser, s. 174-175.

⁹ Maurice Duverger, *Siyasi Partiler*, Ankara 1974, Bilgi Yayınevi, s. 360 - 361.

Atatürk'ün sosyal bilimlere bakış açısını belirlemek bakımından önemli bir nokta da, onun döneminde ve özellikle 1933 üniversite reformundan sonra, Hitler yönetiminden kaçan çok sayıda yabancı bilim adamına üniversitelerimizde görev verilmiş olmasıdır. Bu olayın iki bakımdan anlamı büyüktür. Birincisi, Atatürk'ün eşsiz hümanizminin bir ifadesi olmasıdır. Avrupa'nın en uygar ülkeleri olduğu varsayılan birtakım ülkelerde ırkçı salsatalar uğruna en vahşiyane cinayetler, soykırımlar işlenirken Atatürk, her türlü ırkçılık ve şovenizmden uzak bir insancılıkla Türkiye'nin kapılarını bu yabancı bilim adamlarına açmış, onları en yüksek akademik görevlere getirmiş, liyakatten başka bir ölçü aramamıştır. Atatürk'ün bu davranışı, insancıl yanı dışında, onun bilime saygısını ve sosyal bilimlere serbest bir düşünce ve tartışma ortamı içinde geliştirme isteğini de kanıtlamaktadır. Totalitarizmden kaçan bu bilim adamlarının elbette totalitarizme övgü düzmeleri beklenemezdi. Nitekim onların, Türkiye'deki uzun hizmet yıllarında öğrencilerine aşılamaya çalıştıkları değerler, hür düşünce, serbest tartışma, hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı, kişi hak ve hürriyetleri gibi temel demokratik değerler olmuştur. Atatürk, Türk gençliğinin en ehli ellerde, çağdaş bilimin bütün gereklerine göre, hür düşünce ve tartışma ortamı içinde yetişmesini istemiştir.

1933 üniversite reformuna hâkim olan düşünceler de, Atatürk'ün bilimsel eğitime ve özellikle sosyal bilimlere bakış açısını ortaya koymaktadır. Nazi rejiminden kaçarak ülkemize sığınan ve uzun yıllar İstanbul ve Ankara Hukuk Fakültelerinde çok değerli hizmetler görmüş olan Prof. Ernst Hirsch, 1933 üniversite reformuyla ilgili olarak şunları yazmaktadır: "1923 ve 1932 arasındaki 9 yıl içinde, Türkiye kamuoyunu hiçbir konu, Darülfünun Meselesi kadar meşgul etmemiştir. Darülfünunun düzelmesi ve ilerlemesi ümidi bir türlü gerçekleşmeyince, Türk Parlamentosu, kurumun 1932 bütçesini ancak bir reform ve yeniden organizasyon şartıyla onayladı. Reform ve yeniden organizasyon amacı ile Cenevre'de pedagoji profesörü Albert Malche çağrıldı. Malche, o günkü durum hakkındaki izlenimlerini ve reform önerilerini ayrıntılı bir raporda topladı. Profesör Malche, raporunun sonunda, Batı Avrupa'da geçerli olan Üniversite kavramından hareketle, meselenin özünün, üniversite kavramı altında işi sadece bilgi dağıtmak olan kurumlar anlaşılmasının yanlışlığında yattığını, üniversite denince akla bilimsel düşünce metodunu öğreten bir kurumun gelmesi gerektiğini bildirdi. Üniversite adını hakeden bir kurum, bilimsel bir tutum, bilimsel bir zihniyet ortaya koymalıydı. ... Başka bir deyişle 1933 yılında hakim olan ilke, meslek yüksek okulu değil, Türkiye'de Batı Avrupa

Üniversitelerinin ayarında, gerçeği araştıran ve yayan bir bilim yuvası niteliğinde bir bilim kurumu kurmaktı.”¹⁰ Günümüzden 65 yıl önce ve tekparti döneminin ortasında, üniversitenin niteliği hakkında bu derece çağdaş ve demokratik ilkelerin hakim olmuş bulunması, gerçekten ders çıkarılması gereken bir olgudur.

¹⁰ Ernst E. Hirsch, *Hatıralarım: Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi*, Ankara 1985, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, s. 242-244.

